

наше разматрање баш онде где је и почело: у вечно променљивом и вечно истом хемингвејевском мору, у које свакога дана морамо забацивати мреже, све шире и шире.

Мр Павле З. ЗЕЉИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
Докторске академске студије
pavle.zeljic2@gmail.com

НАДГРОБНИЦИ – СВЕДОЦИ КОЈИМА ЈЕ НАМЕЊЕНО ЗАТИРАЊЕ

Митра Рељић, *Српска гробља на Косову и Мейхохији – унишћена сјоменичка и језичка бацијина*, друго проширено издање, Матица српска, Нови Сад 2025

Почећу своју реч на овоме представљању¹ туђим речима. То заправо и нису сасвим туђе речи, јер је то писмо (стигло на мој мејл) које је на више адреса 18. марта у 14:23 часова послао професор Пипер, или академик Предраг Пипер. Желим да након двадест и две године поделим са вама део овога писма, оригинално пренет, будући да сам сигурна да данас овде не бих говорила ја него професор Пипер да је остао међу нама – то би се подразумевало.

„Пријатељи!

Управо ми је телефонирао колегиница Митра Рељић, једна од ретких Српкиња која је до синоћ живела пет година сама у добровољном кућном затвору у Приштини, у свакодневној животној опасности, а сада је у неком кампу у Косову Пољу. Очајна је. Пре неколико тренутака јавио јој се мобилним отац Мирослав старешина цркве св. Николе у Приштини. Црква гори. (...) Молим вас јављате свима блиским и далеким шта се дешава. Тамо је погром над Србима у присуству оружаних снага 'цивилизованог' света које млако глуме да јесу оно што нису. (...) Горе цркве из 12. и 14. века. Стидим се што не могу ништа да учиним. Не треба нико да затвара очи и уши, да чува здравље и да не квари себи расположење. (...) Пошаљите ову поруку коме год знате. Узнемириите оне који се још нису узнемирили. Треба да вам буду захвални ако успете да пробудите њихову савест. Пишите на све стране. Не дозволите никоме да каже да није знао. Пишите. Звоните.”

¹ Ово је текст изговорен на промоцији монографије Митре Рељић *Српска гробља на Косову и Мейхохији – унишћена сјоменичка и језичка бацијина*, одржаној у Руском дому у Београду 4. марта 2026. године.

Последња реч се можда односила на то да треба неког нашег ближњег или познатог да позовемо телефоном који ће зазвонити. Ипак, верујем да је Професор тада пре помислио да будемо као црквена звона која ће огласити страшну вест, која треба непрекинуто да звоне, када већ не може да зазвони звоно на цркви Светог Николе у Приштини.

Шта год и како год да вечерас о овој књизи кажемо, то не може звучати патетично јер је оно што се десило и оно што је забележено руком и сликом одвише страшно. А мора се истаћи да су садржај ове књиге и њен изглед, њена опремљеност у пуној корелацији, и на томе треба одати дужну захвалност првенствено Матици српској, затим Архиву Косова и Метохије и Дому културе „Грачаница”, те свима који су на било који начин у њеном техничком обликовању и дизајнирању учествовали. Реч је колико о материјалној толико и о духовној баштини, о нечему што је, по двама синтагмама у закључним речима аутора – „најпоузданији сведок” и „најважнија тапија” српског бивствовања или битисања на косовско-метохијским просторима.

Без књиге Митре Рељић из 2005. године не бисмо дознали да одбрана не бива само с оружјем но и *с душом на тојшовс*, како гласи наслов те њене књиге. И ова је Митрина књига о којој вечерас говоримо писана *с душом на тојшовс* јер није било ничега другог с чиме је она полазила у своје походе по српским гробљима диљем Косова и Метохије, најчешће са сасвим изгледном могућношћу да се са тих похода не врати, али наша Митра је очито имала мисију која суспреже сваки страх и притом чини да слабе руке подижу тешке камене комаде, разгрћу шибље и коров, по сваком времену наслањају свеску где се може и записују, преписују, исцртавају. И тако се, ето, након доста година нашао неко ко је обишао и оне које одавно нема ко да обиђе, до којих неко њихов не може стићи или се не сме упутити, и на тај начин успоставио једну од најважнијих српских тапија у новије време, након ономастичких записа покојног колеге Светозара Стијовића и оних који су ишли за њим, следећи упутства Одбора за ономастику САНУ, која је сачинио академик Павле Ивић.

У Предговору овом другом, проширеном издању књиге, аутор каже да су посебну допуну изискивали одељци „Језик споменичких натписа” и „Антропонимија на срушеним надгробницима”, који се налазе у оквиру прве целине, под називом „Сакрални и национално-културни значај гробља, надгробних споменика и споменичких натписа”, а у којима су подаци из друге целине књиге везани за споменике и споменичке натписе у четрнаест општина: Вучитрн, Глоговац, Гњилане, Дечани, Ђаковица, Исток, Косово Поље, Косовска Митровица, Обилић, Ораховац, Пећ, Призрен, Приштина, Урошевац, као и за монашка гробља у Зочишту и Девичу. У Додатку, као трећој целини, пре Закључка, Прилога, Извора и литературе, те двају регистара – Именског и Географског, описана су, уз богате наводе из литературе, стара и најстарија српска гробља, она са

споменицима без натписа, у чак седам насеља: Бућане, Вач, Гулије, Косовска Митровица, Мали Звечан, Пиштане, Рудник.

Уз пуну свест о значају грађе из представљане књиге за разне области и дисциплине у хуманистичким и друштвеним наукама, па тако пре свега за ономастику, историју језика и дијалектологију, али и за етнологију и фолклористику, историографију, демографију и привреду, овде ћу истаћи само неколико кључних елемената који се тичу српског језика и писма на надгробницима, а сходно својој струци. Посебну вредност ова два одељка добијају зато што је мало где, као у последњим деценијама на Косову и Метохији, сурово јасно значење дефиниције да је *језик основни јемац очувања еџничкој идентитетџа*. У оквиру сваке оделите целине, аутор најпре даје сведен историјат насеља, као и преглед дешавања који се тиче становништва датог насеља, његових сакралних објеката и гробља (или гробала) након 1999. године. Натписи који су пописани представљени су и фотографијама придруженим причи о насељу, тј. гробљу на које се односе, као релевантним сведочанством. У другом издању аутор проширује и допуњава своју првобитну грађу, свакако и ту додатну грађу анализира, али је и важан и дирљив податак да су мештани појединих насеља, подстакнути првим издањем ове књиге, сами почели рашчишћавати поједине поломљене и укоровљене надгробнике и преписивати натписе.

У оквиру првопоменутог одељка аутор даје неке од важнијих уочених црта које се тичу српског језика и писма, а читују се у натписима преузетим са надгробника оштећених на разне начине и у различитој мери. Поменућемо даље само неколико најмаркантнијих фонетских, морфолошких и синтаксичких црта. Но најпре, када је о писму реч, готово доследно су натписи на надгробним споменицима давани ћирилицом. На старијим натписима има потврда да су све до почетка 20. века очувани понеки трагови раније редакције писма, онога пре Вукове реформе, попут чувања тзв. малог јус (а с вредношћу двогласа „ја”) и тзв. десетеричног и (і). Уопштено узев, правописних и сличних грешака нема у знатнијем броју, при чему најучесталије бива непоштовање правила употребе интерпункцијских знакова – свакако треба имати у виду да је реч о кратким писаним формама и стереотипији када је у питању садржај натписа. Аутор закључује да се, сасвим сходно прилици и садржају текста, користе и облици својствени српским народним говорима, и то на различитим језичким нивоима, а више их је на плану фонетике и синтаксе него на морфолошком плану. Казаћу само да неке од црта бивају значајне за резултате старијих миграционих процеса. Фонетско-фонолошки ниво карактеришу следеће особености: доминантна екавска замена дугог и кратког *јајџа*; не често сажимање вокалске гупе *ао* у *о*; спорадично непостојање дистинкције између гласова *ч* и *ћ*, *и* и *ј*; реализација сонанта *л* као *љ* (познати резултат међујезичке интерференције); слабљење

артикулације финалног гласа *ј* и његово губљење итд. Укратко је казано и о представљању, тј. прилагођавању личних имена несловенског порекла, преваходно грчких. За морфолошки ниво карактеристично је следеће: употреба презимена типа *Гаврила В. Царевића рођена је...*; употреба општег падежа у примерима типа *јојинуу у јланину*; облик 3. л. мн. типа *јодигжев* у источном делу Горње Мораве – *сјомен јодигжев брајџ Жика и суйруџа Дара* итд. За синтаксички ниво карактеристично је следеће: спорадично нарушавање линеаризације клитика, типа *сјомен јодигже им*; већи број примера с поремећеном конгруенцијом, типа *сјоменик јодигже ћерке Косара и Ружа...*, *грајим родийељима умрлих* и сл.; употреба конструкције с предлогом *од* место предлога *из* у генитивној функцији у примеру типа *од село Бабуш* и др.

Надгробни текстови су својеврстан извор за ономастичка истраживања, пре свега када је реч о антропонимији, па су тако у оквиру другог поменутог одељка монографије, на близу тридесет страна, нашли своје место забележени антропоними: презимена, лична имена (мушка и женска), хипокористици и надимци (такође и мушки и женски). Митра Рељић је користила литературу из грађе и радова објављених у *Ономастичким јрилозима*, часопису САНУ, као и *Речник личних имена код Срба*, проф. др Милице Грковић, те након уоквиравања своје грађе, којом је обухваћен период од готово две стотине година, закључила да новозабележена имена на гробљима широм Косова и Метохије представљају „драгоцену грађу за употпуњавање српског именослова”. Структура двају корпуса није ни приближно истоветна. Очекивано је да је дошло до разлике у утврђеном бројчаном распону између народних и календарских имена везаних за надгробнике од времена османске владавине до нашег доба и оних из ономастичке грађе прикупљане у неколико последњих деценија прошлога века на терену наше јужне покрајине, као и до разлике на плану учесталости појављивања одређених имена обе врсте. Аутор каже: „Уочила сам да како се проширује корпус имена подацима са нових локација, тако се и бројчана разлика између народних и календарских имена видљиво смањује”, будући да је у време османске владавине бележена фреквентнија употреба календарских имена. Уз остало, Митра Рељић је дала сва забележена презимена и имена пописана азбучним редом, а потом је сложила и мушка и женска имена према опадајућој учесталости.

На српској косовско-метохијској земљи, већ се дуги низ година силом и на бешчасне начине уништавају српски животи (мора се, истине ради, рећи – и не само српски), имовина и сакрални објекти, али књига коју представљамо сведочи о још једноме, својеврсноме начину скрнављења, сакаћења и брисања памћења српскога народа. Стога мукотрпан и са разним и великим ризицима скопчан посао обилажења српских гробаља

у нашој јужној покрајини ради обједињавања натписа на њих уклесаних представља труд вредан сваке хвале и дивљења, а објављивање ове књиге је полагање једног дела од изузетне вредности у ризницу српског језичког и културног наслеђа. Можда се понајбоље појашњење прилика под којима је овај рукопис настајао управо налази у следећем запису руског новинара Јевгенија А. Баранова (иначе нашег вечерашњег домаћина, директора Руског дома), који сам поменула у приказу књиге Митре Рељић под насловом *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти)* (2013/2015. г.): „Викендом, када на факултету нема наставе, Митра седа на аутобус и одлази преко реке, тамо, на албанску страну. Све ове године она ризикује свој живот обилазећи једно по једно српско гробље и пажљиво преписујући у свеску имена и презимена оних који су ту сахрањени. Митра не сумња да ће српска гробља, раштркана по целом Косову, ускоро нестати, али једно сигурно зна: докле год буде живо сећање на оне који су некада живели на овој земљи, ова ће земља бити српска” (текст од 22. априла 2013, <http://ruskarec.ru>).

За *Речник говора северне Метохије*, покојног нам колеге Милете Букумирића, Гораждевчанина, објављен од стране Института за српски језик САНУ 2012. године, написала сам више пута да је готово реликвијарног карактера, будући да су изгнаници, принуђени да оставе „села и њиве, куће и гробља”, ипак са собом понели – како је писала Исидора Секулић – у „горко стиснутим устима (...) свој језик”. Знам да наша Митра не би волела да кажем да је ова књига прва међу онима, макар и новижима, везаним за простор Косова и Метохије, које су реликвијарнога карактера и зато нећу рећи тако. Казаћу да је она гранитни споменик свима нама са тог светог простора који су у Христу живи, а којима је и Митра Рељић посветила свој труд уз молитвено сећање, и потом читавој нашој споменичкој и језичкој баштини по српским гробљима, оној разасутој и оскрнављеној до затирања.

Можда је ипак најтачније рећи да је ова књига Митре Рељић још једна од допуна, сасвим својеврсна, знамените *Књиџе о Косову*, аутора академика Димитрија Богдановића, објављене у оквиру Посебних издања Српске академије наука и уметности, у Београду 1986. године, којој се, нажалост, стално дописују нове и пуне страшних сведочанстава странице.

На фотографијама у Прилозима, које су начинили Митра Рељић, Живојин Ракочевић и Јована Баљошевић, надгробници: срушени, разбијени, минирани, поломљени, сурвани, бачени, скрхани, набацани, одваљени, изваљени, преваљени, преполовљени, накривљени, укоровљени. Једна је, ипак, фотографија која за мене носи истовремено и највећу трагику и највећу наду – она са гробља у Ретимљу код Ораховца, које је посетио и Петер Хандке: затрављено, с нешто сувих гранчица и сасвим сувих листова, само комад исушене и сломљене даске, с неколико не са-

свим догорелих и усправних свећица које подупиру једна другу, а уз које је положено васкршње јаје дивне црвене боје. И наш поглед се неумитно на њега враћа и остаје на њему. Христос васкрсе! Ваистину васкрсе!

Др Софија Р. МИЛОРАДОВИЋ
Институт за српски језик САНУ, Београд
sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

ВРХУНАЦ МИТОПОЕТСКОГ ПЕВАЊА

Небојша Лапчевић, *Пастир и рунолист*, Агора, Зрењанин – Нови Сад 2025

После наглашено космополитског искорака оствареног у недавном *Филајелисти* (2022), својеврсној поетској мапи данашњег и јучерашњег света, инвентивно развијеној у путописно-епистоларној поетској форми, Небојша Лапчевић као бриљантно осведочен песник културе враћа се у новој књизи *Пастир и рунолист* у завичајно митопоетско окриље својих ранијих песничких збирки. Првенствено, у шири симболошки регистар и сложенија инспирацијска исходишта *Берача Јолена* (2019), *Сирофа у йрасликама* (2003) и *Семена на ветру* (1999), али и његовог најновијег романа *Сејач* (2024).

Но ваљало би се одмах подсетити: Лапчевићева митопоетика снажно је прожета универзалном библијском, односно хришћанском симболиком Слова и оба Писма у корелацији с класичном грчком митологијом, ближим и даљим културним слојевима паганских схватања и веровања, како пред опсесивним интимно еротским и метапоетским темама, тако и пред посебно повлашћеном завичајно-историјском и земљописно-природном тематиком. Ако се идејом и песничким поступком *Филајелиста* изненадно афирмише у парадигматично постмодерном поетичком кључу, укрштајем библијско-хришћанске и митолошко-фолклорне симболике у новој и у својим ранијим књигама Небојша Лапчевић се легитимише као узоран следбеник-синтетичар водећих гласова српског високог модернизма (Попа, Павловић, И. В. Лалић): „Отишли су учитељи моји. / Ко успоменама да одоли?” („Све дубљи светлописи”).

У сусрет томе утиску излази већ и сам наслов Лапчевићеве нове песничке књиге. Свака од две кључне речи насловне синтагме из различитог је симболошког регистра. Као што је познато, а и већ примећено, Пастир, насловни лирски јунак Лапчевићеве књиге представља или старозаветни симбол Господа (Пс. 23, 1–3), или, чешће, симболизује Исуса Христа (Отк. 7, 16–17; Јн. 10, 1–4). У књизи, као и у ширем Лапчевићевом опусу, он има више новозаветних синонима (Јагње, Сејач, Онај Који Јесте). Пастир, најзад, попут неких мотива чисто ауторске имагинације